

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на дисертаційну роботу Проценко Ольги Олександрівни «Волонтерські практики в умовах вимушеної міграції в сучасній Україні: чинники та наслідки актуалізації», подану на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

На підставі вивчення представленою до захисту дисертації Проценко Ольгою Олександрівною на тему: «Волонтерські практики в умовах вимушеної міграції в сучасній Україні: чинники та наслідки актуалізації» та наукових праць, що опубліковані за темою дослідження, можна констатувати наступне.

Актуальність обраної дисертантом теми є беззаперечною. Сьогодні в оцінках і науковців, і політиків нерідко можна зустріти думку, що волонтерство є одним з видів соціальної практики, які складають фундамент громадянського суспільства. Фактично, так воно і є. Про це свідчать цифри, які ми дозволимо собі навести. Так, у Франції 19% дорослого населення хоча б раз у житті брали участь у волонтерських акціях; кожний третій німець є волонтером, присвячуючи роботі в добровольчих асоціаціях, проектах і групах взаємодопомоги більше 15 годин на місяць; близько третини населення Ірландії також є волонтерами; досвід волонтерства мають 26% японців, при чому майже половина з них (48%) впевнені, що добровольча безоплатна праця дуже корисна не тільки для суспільства в цілому, а є унікальною можливістю для здобуття життєвого досвіду, сприяє особистісному зростанню. Втім значна поширеність у світі даної соціальної практики, на жаль, не супроводжується її глибоким теоретичним саме соціологічним аналізом. Волонтерство вивчається істориками, психологами, юристами, економістами, фахівцями в галузі соціальної роботи, соціального менеджменту, соціальної психології, досліджуються педагогічні аспекти добровільної безкоштовної праці, її соціально-культурні технології й технології навчання, специфіка організації серед підлітків і молоді як практики, що забезпечує успішність їх соціалізації, тощо. Втім соціологічна

концептуалізація волонтерства як соціокультурної практики та його ролі у становленні соціальної суб'єктності особистості до появи дисертаційної роботи О.О. Проценко проведена не була.

Є ще один аспект актуальності поданої до захисту дисертації, на який хотілося би звернути увагу. Сьогодні, коли соціогуманітарні науки формують і активно освоюють спільне проблемне поле, вкрай потрібні дослідження, які, з одного боку, розкривають значний пізнавальний потенціал такої міждисциплінарної взаємодії, а з іншого, чітко дотримуються соціологічної методології і методики аналізу. Представлена робота є гідним прикладом саме такого дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, є відповідною вимогам, а їх доведення – чітким та аргументованим. Підхід здобувачки до соціологічного розгляду феномену волонтерства та волонтерських практик, розробка відповідної концепції та верифікація її основних положень за результатами проведених емпіричних досліджень слід охарактеризувати як такий, що відрізняється достатньою повнотою. Сформульована мета дисертаційної роботи відповідає заявленій темі, а визначені завдання повно і логічно розкривають алгоритм досягнення поставленої мети. Оцінюючи найважливіші дослідницькі здобутки дисертантки, вважаємо за необхідне вказати на наступні результати, що утворюють концептуальне ядро дисертації.

По-перше, представлене дослідження титульної проблеми – характеристики волонтерства як соціокультурної практики (с. 54-64) – має вагоме теоретико-методологічне підґрунтя у вигляді докладного концептуального аналізу волонтерства як соціокультурного феномену (с. 15-18), типів волонтерської діяльності та її зв'язку з громадською активністю (с. 18-22, 24-33), а науковий дискурс, проведений в міждисциплінарному фокусі (с. 33-38), та аналітична презентація соціологічних теорій суб'єктності, життєвих стратегій та соціального капіталу, крізь призму яких досліджено

волонтерство (с. 38-54), дозволили О.О. Проценко запропонувати дефініцію цього феномену як хабітуалізованих дій людини або групи людей, що мають добровільний, реципрокний характер, спрямований на вирішення соціальних проблем певних категорій населення, та залежать від соціокультурного контексту (с. 64).

По-друге, беззаперечно науково обґрунтованими і логічно обумовленими є дослідницькі кроки дисертантки в напрямку розширення та осучаснення категоріально-понятійного апарату соціології. Так, в дисертації аргументовано доречність поглиблення змісту та збільшення діапазону використання таких понять, як «волонтерство як соціокультурна практика» (с. 60-64), «внутрішньо переміщені особи як суб'єкти волонтерства» (с. 101-103), «модуси реалізації волонтерських практик» (с. 136-145, 173) та «суб'єктний потенціал волонтерських практик» (с. 162-172, 187), авторські визначення яких представлені в роботі. Це відкриває перспективи теоретико-методологічного синтезу цілої низки галузей соціології, посилення їх практичної значущості.

По-третє, вважаємо за доцільне акцентувати наскрізну практичну орієнтацію дисертації, внаслідок чого не виникає проблеми розірваності її теоретико-методологічної та емпіричної частин. Заслуговує позитивної оцінки те, що аналіз значної кількості емпіричних досліджень проблеми волонтерства органічно вплетений в теоретико-методологічні дискурси здобувачки. При цьому висновки, зроблені в першому та другому розділах дисертації, створюють підґрунтя для формулювання своєрідних орієнтирів при визначенні механізмів становлення соціальної суб'єктності (реактивної та усталеної) внутрішньо переміщених осіб, задіяних у волонтерській діяльності (с. 151-172). Тому цілком логічною та теоретично й емпірично доведеною постає теза пропонента, що волонтерство допомагає таким особам сформувати та інкорпорувати соціальний та культурний капітали, особливо в умовах, коли суспільство перебуває у стані культурної травми, а внутрішньо переміщені особи є однією з категорій населення, які найбільш вразливі

щодо неї, бо знаходяться у стані повної невизначеності, нестабільності, відсутності впевненості у завтрашньому дні.

Наукова новизна дисертаційної роботи є принциповою, оскільки чітко представлена як у постановці проблеми, так і в способах її аналізу й отриманих висновках. Найбільш значущими з них, на наш погляд, є наступні.

Значущою новелою дисертації є проведення аналізу волонтерських практик крізь призму соціокультурного підходу та практичної парадигми (с. 40, 60-64). Дійсно, таке поєднання дозволяє розглядати волонтерство не просто як соціальну, а саме як соціокультурну практику, що реалізується в діяхронному режимі: виникає, актуалізується, набуває певних рис завдяки культурним особливостям, її результатом стають відповідні соціальні зміни, які, в свою чергу, формують нові культурні особливості.

Суттєво інноваційним можна вважати доведення дисертанткою детермінованості розвитку потенціалу як диспозиційної, так і актуалізованої соціальної суб'єктності особистості внутрішньо переміщеної особи переходом від позиції об'єкта до позиції суб'єкта волонтерських практик (розділи 3.2 та 3.3). До диспозиційних характеристик соціальної суб'єктності волонтерів-переселенців авторкою віднесені мотиви та ціннісні орієнтації на здійснення волонтерської діяльності, здатність корегувати життєві стратегії під впливом зовнішнього середовища, громадянська відповідальність; до актуалізованих – створення або приєднання до волонтерських організацій, інкорпорація соціального та культурного капіталів, самотрансцендентність, здатність залучати інших осіб до волонтерських практик.

Містять елементи новизни та заслуговують гідної оцінки також позиції, що визначені автором, як ті, що забезпечують подальший розвиток вже відомих наукових положень. В першу чергу мова йде про доповнення теорії культурної травми П. Штомпки кейсом про внутрішньо переміщених осіб (с. 85-89) та адаптацію міграційних теорій «тяжіння та виштовхування» Е. Лі і міграційних мереж Д. Массея, концепції трьохстадійності міграційного

процесу Л. Рибаківського до вимушеної внутрішньої міграції в межах певної країни позицією про «регіональний» вимір (с. 93-95).

Отже, в результаті проведеного дисертаційного дослідження здобувачкою було отримане об'єктивно нове наукове знання з використанням низки загальнонаукових методів, а саме: аналізу, синтезу, індукції, дедукції, типологізації для проведення наукового дискурсу проблеми волонтерства та визначення теоретико-методологічних засад її соціологічного дослідження; історико-генетичного для вивчення історії та сучасного стану волонтерства в Україні та аналізу особливостей соціальної групи внутрішньо переміщених осіб.

Достовірність отриманих результатів та зроблених на їх основі висновків забезпечена коректним використанням сучасних методів емпіричного соціологічного дослідження, а саме авторського напівструктурованого глибинного інтерв'ю і критичного дискурс-аналізу ЗМІ для вивчення волонтерських практик як чинника та показника формування соціальної суб'єктності внутрішньо переміщених осіб, а також вторинного аналізу шести кількісних та двох якісних досліджень, проведених фаховими вітчизняними та зарубіжними спеціалізованими установами і організаціями з питань волонтерської й благодійної діяльності та проблем соціальної адаптації групи внутрішньо переміщених осіб.

Структура дисертаційної роботи відповідає завданням, сформульованим авторкою, вирішення яких було необхідним для досягнення поставленої мети. Робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких розділений на три підрозділи, загальних висновків, списку використаних джерел та двох додатків. В цілому структура дисертації має класичний задум: перший розділ є теоретико-методологічним; другий – теоретико-прикладним; третій має емпірично-прикладний зміст. Слід зауважити, що дисертацію досить вдало структуровано, а її складові, як і формулювання їх назв, дозволяють углядити інноваційний авторський задум вже на етапі ознайомлення зі змістом.

Описуючи структуру роботи більш детально, зазначимо, що у вступі досить обґрунтовано подаються актуальність, наукова новизна, теоретичне і практичне значення дисертаційної роботи. Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження волонтерства» присвячено аналізу міждисциплінарної перспективи та потенціалу соціологічних теорій для вивчення волонтерства як соціального феномену та соціокультурної практики. У другому розділі «Чинники актуалізації волонтерства в сучасній Україні» О.О. Проценко дослідила історію становлення та сучасний стан волонтерства в Україні, проаналізувала сучасні міграційні процеси в українському суспільстві як чинник актуалізації волонтерства та провела концептуалізацію поняття «внутрішньо переміщені особи». У третьому розділі «Волонтерські практики як чинник та показник формування соціальної суб'єктності» представлений образ внутрішньо переміщених осіб у медійному та повсякденному дискурсах, визначені модуси волонтерської діяльності і основні прояви соціальної суб'єктності волонтерів-переселенців. Логіка викладення висновків орієнтована на максимально докладне розкриття авторської концепції, розробці якої було присвячено роботу.

Обсяг основного тексту дисертації складає 173 сторінки, що відповідає встановленим вимогам. Перелік використаних джерел викладений на 41 сторінці і містить 338 найменувань, з яких 68 англійською мовою. Дисертаційна робота та автореферат написані з використанням наукового стилю мовлення. Зміст роботи свідчить про фахову обізнаність дисертантки, демонструє її гідний науковий рівень і здатність презентувати результати власних досліджень. Викладення отриманих О.О. Проценко наукових положень та висновків є логічним, послідовним та змістовним. В цілому, аналіз структури та змісту дисертаційної роботи «Волонтерські практики в умовах вимушеної міграції в сучасній Україні: чинники та наслідки актуалізації» дає всі підстави констатувати, що дисертація виконана у проблемному полі соціології і не суперечить спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання може бути оцінена, як цілком достатня і така, що відповідає вимогам, які висуваються до кандидатських дисертацій. Наукове значення роботи ми убачаємо в розробці концептуальних положень соціологічного вивчення волонтерства як соціокультурної практики, а також визначенні його ролі у формуванні соціальної суб'єктності особистості, що опинилася в ситуації культурної травми внаслідок вимушеної внутрішньої міграції. Практичне значення результатів, отриманих в ході реалізації дисертаційного проекту, розкривається у можливості їх використання представниками органів державної влади та місцевого самоврядування, міжнародних організацій задля організації ефективної взаємодії з представниками волонтерського руху, розширення напрямків волонтерської діяльності та збільшення чисельності її суб'єктів. Також матеріали дисертації можуть бути використані в якості теоретико-методологічної бази для вдосконалення профільних законодавчих актів та розробки відповідних державних програм. Важливим напрямком впровадження дисертаційних напрацювань О.О. Проценко може вважатися їх використання при викладанні низки навчальних курсів, в т.ч. «Соціологія міграції», «Соціологія соціальних змін», «Соціологія дозвілля», «Соціальна робота».

Щодо повноти викладення наукових положень, висновків та рекомендацій дисертації в публікаціях зауважень у нас немає. Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження викладено в 12 публікаціях, із них: 5 – у виданнях, що входять до затвердженого переліку наукових фахових видань, 1 – у закордонному періодичному науковому журналі, 6 – у збірниках конференцій, форумів, конгресів. Отримані і висвітлені в цих працях результати повністю відповідають заявленій спеціальності, відбивають структуру роботи і, виходячи з їхніх назв, змістовно координуються з метою та виконуваними завданнями дисертації. Робота

пройшла належну апробацію на 10 профільних наукових та науково-практичних конференціях.

Оцінка ідентичності змісту автореферату і основних положень дисертації. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки дисертаційного дослідження.

Водночас, у тексті роботи є окремі недоліки й недостатньо виважені позиції, тому ми вважаємо за потрібне зробити деякі **зауваження і побажання**.

1. Якщо в темі дисертації в якості титульної проблеми визначені волонтерські практики в умовах вимушеної міграції, то доцільно було би провести докладний аналіз внутрішньо переміщених осіб не тільки як суб'єктів цих практик, але й як об'єктів.

2. Розгляд дисертанткою наслідків актуалізації волонтерських практик в Україні виглядає дещо штучно звуженим, бо констатуються виключно позитивні наслідки. З негативних авторка називає тільки появу квазіволонтерства (с. 181). Але крім цього виникає ще низка негативних ситуацій, що спотворюють не тільки імідж волонтерів, про що зазначала здобувачка, а й імідж держави в цілому (наприклад, зовнішнє стимулювання через прагнення держави до контролю над процесом розвитку волонтерства, надмірна бюрократизація, що супроводжує реалізацію волонтерських практик на всіх етапах тощо).

3. В роботі чітко сфокусований і ретельно досліджений вплив культурної травми на актуалізацію в сучасній Україні волонтерських практик, проте, на жаль, вплив на цей процес інших зовнішніх чинників залишився поза увагою дисертантки.

4. Дисертаційна робота містить, без сумніву, ґрунтовний теоретичний та емпіричний аналіз заявленої проблеми, але практичний вектор такого аналізу значно підсилювався би, якби дисертантка доповнила зроблені висновки конкретними рекомендаціями.

Втім, висловлені зауваження та побажання жодним чином не впливають на загальну позитивну оцінку представленого до захисту дисертаційного дослідження.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Міністерства освіти і науки України. Дисертація Проценко Ольги Олександрівни на тему: «Волонтерські практики в умовах вимушеної міграції в сучасній Україні: чинники та наслідки актуалізації», що виконана в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна МОН України під керівництвом кандидата соціологічних наук, доцента Філіппової О.А., є закінченою науково-дослідною працею, яка містить вирішення важливого наукового завдання сучасної вітчизняної соціології – концептуалізації феномену волонтерства як соціокультурної практики, а також його ролі в становленні соціальної суб'єктності особистості. Дисертація за своєю актуальністю, науковою новизною отриманих результатів, їх практичним і теоретичним значенням, ступенем обґрунтованості та достовірності наукових положень, сформульованих у висновках, повнотою викладення матеріалу в наукових статтях та апробації на наукових форумах повністю відповідає вимогам пунктів 9 та 11 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24 липня 2013 р. № 567 зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., № 943 від 20.11.2019 р. та № 607 від 15.07.2020 р., а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент:
професор кафедри соціології
та політології Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
доктор соціологічних наук, професор

В.Л. Погрібна

В.Л. Погрібна

Підпис *Філіппової О.А.*
Засвідчую
Нач.ВК
15.09.2021 р.